

ЧАСТИНА I 00:00

I	Отже, дякую Вам за згоду на інтерв'ю. У першій частині я би хотіла почути про Вас, як про особистість, про громадського діяча. Розкажіть про себе, як Ви стали людиною громадські активною?
P	Це мій вибір був з раннього дитинства. Вплинуло два головних фактори: це виховання у родині, вплив батьків, біографія роду, а також ті події, у яких я виростав: це кінець Другої Світової війни і післявоєнний період, коли я дитячими очима бачив повстанський рух, бачив живих партизанів УПА, чув не раз їхні розмови, бо вони не раз були у нас в хаті... Мене завжди ці розмови цікавили, й було не раз так, що мене клали спати, але я не спав, а слухав. Тобто, я бачив тих живих учасників і, навіть, окремі фрази запам'яталися на все життя... Такий епізод пам'ятаю: ми жили недалеко від кордону (так званої, Лінії Керзону), і десь на початку 1944-го року УПА перекидала найкращі частини повстанські на закерзоння, на Холмщину, тому що там була велика різня українців поляками. І вони йшли організовано, я пам'ятаю, як вони розквартирувалися в нашому селі, зокрема, в нашій оселі два воїни залишилися на нічліг. Мама видоїла корову й принесла їх пригощати молоком. А один з них показує на мене з братом й каже: «Ви спочатку їх напоїть, а потім вже ми». І не це, навіть, головне... Хоча, це, як казав Антоненко-Давидович «ваговита деталь». Потім я вже це все оцінював через призму їхньої ментальності, їхньої етики і моральності... Вони ще розмовляли з моїми батьками. Я не знаю, хто вони, але очевидно, це були освічені хлопці, інтелігентні. Й один з них каже: «Ви знаєте, в цій війні ми поки що не виграємо, можливо, навіть, всі загинемо, але ми мусимо це робити, й на нашому прикладі будуть виховуватися наступні покоління». І це закарбувалося в мене на все життя. Яка глибина усвідомлення в тих повстанців була щодо того, що вони роблять, і наскільки це необхідно, і для чого ця їхня жертвність! От в цьому і лежить ключ: вони були плоть від плоті народу українського і жертвували собою заради цього народу. І вони розуміли, що мусять цю ідею пронести, а це ідея боротьби за місце під сонцем, за Українську Державу, без якої український народ, українська нація не можуть розвиватися. І навіть, без держави ніколи не зникне загроза взагалі зникнення української нації... Ну, і, звичайно, ми не сприймали радянську владу після того, як повернулася окупація (1939-1941 рр – це був нетривалий період, але за цей час всі побачили, що таке комуністичний режим). Звичайно, в різних людей були різні ілюзії. В нашій сім'ї, в моїх батьків цього не було: вони були, хоч і прості селяни, але досить свідомі і дуже добре розуміли, що відбувається. Тому в мене на все життя був такий «імунітет» від сприйняття тої совєцької руйнівної пропаганди. Однозначно були антиімперськими, антимосковськими, антиокупаційними мої рідні, родина. Мабуть, дитяча пам'ять сама вміє вловлювати щось таке, навіть несвідомо, що потім визначає світогляд людини. Я так думаю. Крім того, я сам вже співставляю: яка атмосфера в нас була, як поводитися та окупаційна влада, яка вона була... «Нелюдська» - то сказати дуже делікатно, вона була

	якась дика, звірина.
I	Оці ваші оцінки про дикість і звіриність – вони з якого віку?
P	З молодшого шкільного віку. Я розкажу ще один епізод. Я тоді десь в третьому класі навчався, навіть в другому. В нас була школа двоповерхова з великими вікнами, побудована ще за часів Австрійської імперії. Я був на першому поверсі, навпроти вікон була підсобна будівля, де зберігалися дрова, пивниця була... Це був грудень, земля замерзла, і була трішечки припорошена снігом. І ми побачили з вікна таку картину: біла сарайчику з дровами лежали три чоловіки (звичайно, вони були у цивільному), вони не рухалися. А солдати (це були внутрішні війська, або НКВД) брали цеглу, що там лежала біля сарайчику, бігали й по черзі кидали її, намагалися потрапити тим чоловікам в голову, добивали їх. Хоча ті були вже без свідомості, не рухалися, але солдати їх не дострілювали навіть, а просто добивали. А ми чому звернули на це увагу? Тому, що вчителька, яка проводила урок, глянула у вікно, і раптом ніби скам'яніла від жаху. Я досі пам'ятаю її обличчя. І тоді вже ми всі кинулися до вікна і оце побачили. А потім виявилось, що один з тих трьох був мій недалекий сусід, молодий хлопець, Іван Бульбак, якого я добре знав. Другий був батько моєї однокласниці, секретар сільської ради, який був пов'язаний з підпіллям, а третій був з сусіднього села. А сталося так, що були партизани на квартирі секретаря сільської ради, а раптом наскочили ці... Може, хтось доніс, а може випадково – як це було, невідомо. Але зав'язалася перестрілка, вони їх поранили, привезли вже тяжко поранених туди до школи... Й потім все в мене на очах проходило: і виселення, і потім як в 1945-му році приїхали... А треба сказати, що у 1944-му – десь до половини 1945-го майже в кожному селі була застава тих внутрішніх військ НКВД. І раптом серед дня приїхало кілька машин, і вибрали кілька хат, де, за їхньою інформацією, були партизани в родині. Вони вигнали тих, хто був там, облили бензином і підпалили. А село тісне, будівлі поряд побудовані, але не дозволяли сусідам ці підпалені хати гасити. І ми не погоріли, бо від нас ця підпалена хата була за чотири двори. Хоча несло сильно, й ми накривали стодолу ряднами й поливали водою, тому що вітром в спекотну погоду зривало цілі куски з даху й несло далеко. Десь, приблизно, відсотків 25 хат в різних кінцях села тоді згоріло, хоча запалили небагато, кілька хат. Під час проходів фронту з заходу на схід й зі сходу на захід жодна хата в нашому селі не згоріла, а тут майже третина села вигоріла. Потім було виселення до Сибіру... Ну, а далі мене вже не цікавила політика, в старших класах тим більше. Пам'ятаю вже у 50-х роках цю історію з Берією... Вона цікаво описана в історичній літературі, а я достеменно знаю, що раптово у 1953-му році, на початку літа, прийшла команда міняти всі кадри районні. Причому кадри міняли не просто на українські, а обов'язково це мали бути вихідці з місцевих. І так сталося, що у моєму Сокальському районі (ну, мало тоді було комуністів грамотних) не було відповідної кандидатури на першого секретаря райкому партії, й знайшли вихідця з нашого села: він працював вчителем фізкультури. І його раз – і посадили секретарем райкому! Така алярмова

	зачистка кадрів була. Але це тривало лише місяць...
I	От Вам було 16 років на той час. Як Ви це спостерігали?
P	Ну, я був вже свідомою людиною, цікавився...
I	В школі ще вчилися?
P	Так, так. Я закінчив школу в 1955-му

ЧАСТИНА II 19:23

I	Батьки обговорювали подібні речі вдома?
P	Не могли не обговорювати. Тим більше, що мій рідний батько загинув: він був районним провідником Служби Безпеки УПА, і двоюрідний брат мій по маминій лінії теж загинув: він був санітаром УПА. Тому, наше дитинство було таким дуже дорослим, знаєте...
I	Чи батьки чогось навчали Вас у зв'язку з цим? Чи вони просто дозволяли Вам спостерігати? Як Ви пам'ятаєте?
P	Ви знаєте, була єдина пересторога: щоби десь зайвого не говорити. Як хтось невідомий питає щось... Тому що був такий випадок, що мій старший брат повертався додому і його перестріли такі ніби стривожені чоловіки в цивільному й кажуть: «Слухай, хлопче, ти не знаєш, де партизани? Ми тікаємо, нас можуть впіймати, нам треба десь сховатися». А він каже: «Я не знаю! Але я спитаю вдома, може батьки знають». Він прибіг і це розповів, але батьки чудово зрозуміли, хто це такі. Це якраз були представники тих самих псевдобойовиків УПА, які перевдягалися, маскувалися під партизан...
I	А що Ви можете розказати про коло спілкування Ваших батьків? Інтелігенції, як Ви кажете, в селі було мало. Може, священники?
P	Безумовно, безумовно. Як і в кожній суспільній клітині, в сільській громаді теж є люди більш розвинені і менш розвинені. Але, насамперед, добрі господарі ділилися враженнями, бо працювали в поті чола день і ніч, хоча землі не було багато в батьків... І, безперечно, на різні теми були розмови. Пам'ятаю, як єврей один приходив до нас погрітися, помитися, поїсти, коли він змушений був переховуватися. А як його потім доля потім склалася, я не знаю. Наче не було чути, щоби його спіймали. Очевидно, він перейшов десь кордон з Угорщиною, де не було репресій проти євреїв. Бо в нас було кілька родин єврейських, і їх забрали до гетто.
I	Я хотіла уточнити, яка була роль священників у вашій сільській громаді? Як вони були

	налаштовані? Який в них був стан свідомості?
P	Ну, по-перше, вони займалися виховною роботою... На моїй пам'яті змінилося кілька священиків, зокрема, один молодий, який категорично не сприйняв перехід у російське православ'я з греко-католиків, його навіть затримували, катували, а через певний час відпустили. Мабуть, внаслідок тих тортур, він в результаті помер ще доволі молодим. Хочу ще сказати, що, не дивлячись на те, що дуже тяжка була робота, активно працював гурток художньої самодіяльності. Я пам'ятаю, що батько грав в п'єсах відомих українських класиків, які ставили на сільській сцені. Він до похилого віку співав у церковному хорі, мав прекрасний голос. Шкода, що тоді техніки такої не було, й записів не лишилося. Хором керував наш земляк, що закінчив музичну школу, тому хор був на професійному рівні. І церква у нас дуже велика, красива, вона побудована в тому ж стилі, що і в районному центрі – Сокалі, і мій дід Клим, який був сільським війтом, відіграв велику роль у її побудові. Його переобирали 22 роки поспіль за часів Австрійської влади, і далі громада на хотіла його відпускати. Але після окупації Галичини Польщею дід сказав, що не може співпрацювати з такою владою: порівняно з австрійською, поляки ганебно поводитися. Та й вік був вже не той... Але з церквою історія цікава вийшла, бо в невеликому селі була побудована така велика церква. А в нас же малоземельних було багато: ми вважалися багатими, бо ми мали 4 гектари, але це дуже небагато. Хоча, якщо вміло господарювати, можна не відмовляти собі у необхідних потребах. При цьому я пам'ятаю, що батьки працювали й прикупляли по клаптику поля. І батько завжди казав, що будемо потім продавати, бо необхідно, щоби діти отримали вищу освіту. А для свідомих українців це означало, що треба буде їхати за кордон, тому що до Львівського університету щоби вступити, треба було писати в анкетах, що ти римо-католицького віросповідання, бо якщо пишеш «греко-католик», то значить, що ти українець, і тобі буде дуже важко пробитися, бо була дискримінація українців.
I	Це який час був?
P	Це ще під час польської окупації. Тому батьки гнули таку лінію, щоби їхати за кордон. В нашому селі були такі люди, що закінчили в Празі університет, наприклад. А потім, коли я вчився в університеті, то половина вчителів в нас закінчила європейські університети, а половина – російські або радянські. Але головне, що була орієнтація дітей на те, що вони мають вчитися. А друге – це те, що вдома була бібліотека: українська класика... В третьому класі я прочитав скорочений варіант «Історії України-Руси» Грушевського тихенько (я бачив, де її брат ховає)
I	А чому ховає?
P	Ну, тому, що ж не можна! Якби знайшли, то за це можна було отримати путівку в Сибір, або і в тюрму, бо це вважався страшний антисоветський злочин.

I	А батьки знали, що ви її читаєте з братом?
P	Ну, я не знаю, чи вони знали, що старший брат читає, але що я читав, вони не знали. Звичайно, мені б не дозволили, бо я ще був замалий для такого. Але це все впливало. Потім, я бачив, скільки наших рідних гине. Я вже казав про брата мого батька... З ним була така історія: його поранили, і він втік. А через рік знову на нього натрапили НКВД-істи, він тікав, знову був поранений, не міг тікати, і тоді він вже сам себе дострілив... Тобто, мою дитячу голову заповняли дорослі думки, знаєте... Зрозуміло, що неспівставні сили, їх багато – велика держава воювала. Як же нам було перемогти ту московську заразу? Ми її так і називали – «зараза». Неможливо, коли абсолютно неспівставні сили. Але я розумів, що треба шукати якісь шляхи, треба добре вчитися, треба мати багато знань, щоби потім думати, як далі боротися. Тому що ідея про те, що ця боротьба необхідна, була вже глибоко в генах, в розумі дитячому. Тому що без цього над нами завжди будуть знущатися: то поляки, то москалі й т.д. І я гадаю, що це було визначальним моментом для того, щоби успішно вчитися. На щастя, я в школі і у вузі добре вчився, але треба було ще постійно над собою працювати. В мене медична освіта, але, виявляється, що за той час я ще й непогано вивчив історію, навіть потім пересвідчився, що краще, ніж деякі випускники історичного факультету. Але ж треба працювати весь час, і зараз треба працювати, щоби не відстати від тих процесів, що зараз відбуваються в складному нашому глобалізованому світі. Ми живемо в час надзвичайних змін, і ще не знаємо, у що все це бродіння виллється. Бо проблем багато, і ми бачимо, що от наприклад, Європа – така інфантильна, розніжена достатком, ситим і спокійним життям, - зараз знаходиться у прострації. Але це я вже перескакую... Щоби закінчити про вибір професії... Коли я вчився в школі, то який був вибір? Я хотів стати або істориком, або юристом. Але вже у 10-му класі я розумів, що це нереально, тому що та історія, яку викладали мені в школі, і яку я вже знав на той час (і шукав старі книжки, часописи), - що це дві різні історії. Нам викладали антиісторію, а справжня історія заборонена. Тому це не підходить, бо що я потім буду робити? Так само «калічити» дітей, як ті нещасні вчителі, які все розуміють, але не можуть від офіційної лінії відриватися, і мусять напихати нас замість історії України так званою історією СРСР? Тому в пошуках вибору я опинився у медицині, як досить гуманній і найменш заідеологізованій професії. До речі, в 10-му класі, перед екзаменами, мені довелося вступити у комсомол, тому що не приймали документи без комсомольської характеристики, й дорога до вуза закривалася. А в мене була мета здобути вищу освіту за будь-яких обставин.
I	Гаразд. Все ж таки, наша тема – це революції, тому нам доведеться залишити великий період Вашого життя за лаштунками, добре?
P	Але на Ваші провокативні питання я достатньо відповів, правда?
I	На мій погляд, було дуже багато цікавої інформації, якої я не зустрічала у Ваших

	інтерв'ю.
P	Я Вам більше скажу: у короткий період беріївщини (ніхто про це не знає, а я знаю на практиці) як швидко мінялися кадри, і невідомо чим би все це ще закінчилося. Багато знаків запитань.

ЧАСТИНА III 39:13

I	Далі, я знаю, у Вас був складний життєвий шлях: і арешти, і дисидентська діяльність, і платформа націоналістична... Але хотіла би підійти, власне, до Революції на граніті... Ваша особиста передісторія участі в цій події? Ви могли би десь за пару років до того почати і якось підвести нас до своєї участі у цій події, а потім описати, як це все було для Вас?
P	Давайте почнемо з того, чому я брав участь не тільки безпосередньо у самому процесі голодування, але я був знайомий з тими, хто готував це. До речі, Верховна Рада першого скликання, обрана у 1990 році, працювала без перерв з 15-го травня до 3-го вересня. Друга сесія починалася 2-го жовтня. І ми дійсно працювали: паралельно працювали в комісіях ВР (тоді були не комітети, а комісії) і в пленарному режимі. Ми знали, чого ми хотіли, навантаження у нас було колосальне, цю окрему тему можна на кілька томів розвести. І як ми готовили Декларацію про державний суверенітет, і підготували прекрасний документ, фундамент для відродження незалежної Української Держави. І після виборів 90-го року до Верховної Ради УССР, приблизно за тиждень зібрали від кожної області по два депутати в групу по підготовці роботи нової Верховної Ради. Від Львівщини я потрапив туди, і на першому засіданні нам роздали пакет документів, зокрема, проект нового Союзного договору, Звернення від УССР до республік Радянського Союзу підключитися й підписати новий договір, і ще там якісь... І планувалося за три тижні закінчити першу сесію. І на першому засіданні цієї підготовчої групи я попросив слова і сказав: «Шановні, нам роздали ці документи, але наші завдання зовсім інші. Завдання новообраної ВР – провести відновлення незалежної Української Держави». Звісно, для представників більшості областей, від яких була обрана партійна номенклатура, це була провокативна заява, але не сказати цього не можна було. Треба було одразу лінію свою вибирати, і ми мали її довбати. Я думав, що мої слова тоді зустрінуть свистом, або чимось подібним, але коли я сказав слова «наше завдання – це відновлення незалежної Української Держави», була мертва тиша, як у фінальній сцені «Ревізора». А далі пішла шалена робота, я працював у Комісії з питань суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних зв'язків. Ми працювали дійсно цілу добу з невеличкою перервою на сон. Було неймовірно важко. По-перше, це зовсім нова була робота, а по-друге, опір комуністів треба було переламати. І тільки переконливі аргументи і сильна воля дали змогу підготувати дуже добрий проект. Звісно, в мене був свій проект, у якому я писав про

	відновлення незалежності, показував тяглість держави ще з часів Київської Русі, але, звісно, цей проект не був підтриманий. Але це не так страшно, бо там я дійсно показував підвалини відновлення держави.
I	А коли Ви кажете: «Ми знали, чого хотіли», то «ми» - це хто?
P	Ми – це депутати, які вважали себе державниками, патріотами. Причому, у нас було 6 чи 8 колишніх політв'язнів, - це теж серйозно. І я вам скажу, що ми були таким мотором, двигуном, який все заводив. Я хочу сказати, що це були відносно демократичні вибори, 90-го року. З усіх регіонів, навіть найбільш зрусіфікованих та зкомунізованих, все одно по кілька депутатів було українських патріотів, державників. В тому числі, не виключаючи Луганської, Донецької, Дніпропетровської областей.
I	А Крим?
P	Ну, там були деякі лояльні. Вони не були заражені українською ідеєю, але ми не були ворогами. А дехто, звичайно, були нашими ворогами. Наприклад, Цеков, якщо хто його пам'ятає. Це лютий українофоб, шовініст і так далі.
I	Гаразд. Я Вас питала про революцію.
P	Революції не виникають з нічого. Вони виникають тоді, коли є на це суспільний запит. Якщо у суспільстві є запит на зміни, ці зміни назріли, а існуючий лад їх не проводить - чи не здатний, чи не хоче, чи чинить опір, тоді назрівають суперечності, зростає напруга.
I	То Ви бачили тоді, що зростає напруга, так?
P	Ну, це ж треба було подивитися на вулиці, послухати, чого хочуть люди. Наприклад, у 89-му році, у 90-му (особливо у 90-му) році були мітинги. І коли Верховна Рада почала працювати, і під Верховною Радою весь час по кілька тисяч людей збиралося. Тому що ідея бути господарем на своїй землі (це банальна фраза, але вона може втілитися тільки через свою державу) оволоділа людьми.
I	Тобто, суспільний запит був на забезпечення прав?
P	Так, так.
I	А як Ви відчували це тоді, як діючий політик, як депутат?
P	Я відчував як один з тих моторів, з того «динаміту». Ми мусимо повернутися трошки назад... Розумієте, політв'язні, які поверталися з концтаборів совєцьких, вони були детонатором прискорення суспільних процесів. Дивіться : ми 7-го липня 1988-го року провели установчу конференцію створення Української Гельсінської Спілки, де в програмі чітко було вказано, що це є прообраз нової української політичної партії, хоча реєстрували

	як громадську організацію. І через півтора роки створилася Українська Республіканська Партія, і це було перетворення Української Гельсінської Спілки. До речі, я кілька разів піддавався адміністративним арештам через те, що був одним з засновників Спілки. Радянський Союз то залишався: він був дещо послаблений, але там були політичні табу – не посягати на владу існуючої партії. Мені навіть тоді винесли штраф на 1000 рублів – фантастичну на той час суму. Я одразу на суді сказав, що не збираюся його платити. І крім цього, мені навесні 1989-го року оголосили домашній режим, тобто я не мав права з’являтися у публічних місцях, брати участь у публічних акціях тощо. Мене кадебісти заарештували в Чернівцях, де я проводив установчу конференцію, і в 12-й годині ночі привезли на околиці Тернополя, й там викинули. Це було в ніч на 1-е березня. А чому вони так зробили? Тому що 1-го березня у Львові мало відбуватися величезне віче, і вони не хотіли, щоби я туди потрапив. Але я все одно туди потрапив. Тобто, ми були тим суспільним детонатором, який підштовхував. Потім те, що я казав про Декларацію, викликало запитання: як її реалізувати? Бо далі буде виникати динаміка розвитку. Як створити інститути незалежної держави? Тобто, план є, і ми навіть почали його реалізовувати. Наприклад, в липні 90-року був ухвалений дуже важливий стратегічно Закон про економічну самостійність УРСР, 30-го липня ВР прийняла Постанову про строкову військову службу громадян України на території України. Це був мій проект, який чудом пройшов. Це індивідуальна робота була: наприклад, я підходив до комуняк, і говорив з ними. А вони були різні: були серед них і відверті вороги (але таких було меншість), були нейтральні, для яких ідея державності нічого не означала, були треті, в яких щось починало пробуджуватися українське, і вони почали працювати. Тобто, номенклатура не була однаковою, і я це розумів, і можу назвати приклади, як з такої номенклатури вийшли прекрасні патріоти. Анатолій Кас’яненко – тодішній 2-й секретар Херсонського Обкому партії, - він прекрасний український патріот. Ми з ним, не афішуючи цього, знайшли спільну мову. І якщо я скажу, це не сприймалося, бо «це ж націоналюга Хмара», а коли він скаже, то це вже інша справа, бо він серед комуняк працював. І отак ми з ним різними засобами працювали, переконували. Потім я прямо підходив до них і казав: «Ти хочеш, щоби твій син або онук потрапив у якусь «гарячу точку» служити?» І вони проголосували за цю Постанову. Вони хотіли восени якісь там зміни вносити, але я декому з комуністів пригрозив, що буду голову відривати. І це був сильний удар по міцності Радянського Союзу, і це був прообраз формування українських збройних сил.
I	Це Ви говорите про кроки з реалізації Декларації?
P	А далі треба було думати, як державні інститути розбудовувати. Не могла довго існувати така ситуація, не могло бути шляху до незалежності з таким складом Парламенту, який формував інші органи влади. Коли у Верховній Раді конституційну більшість мали комуністи – понад 300 депутатів. Вони могли робити що хотіли. Крім того, те, що нам вдавалося, було багато в чому завдяки підтримці людей на вулиці, біля Верховної Ради.

I	А як була ця підтримка організована?
P	Люди хотіли змін, я ж вам казав
I	Але це спонтанно було, чи кимось організовано?
P	Так звичайно, ми ж проводили постійну пропаганду, агітацію, зустрічі, мітинги, бесіди й т.д. Вже була організація: Українська Гельсінська Спілка – це перша політична організація. Потім, був величезний Народний Рух, було Товариство української молоді. Тобто, суспільство вже зробило крок до структуризації, до створення громадських організацій. Тому свідомі люди виходили на підтримку під Верховну Раду. І тоді нам легше було пробивати рішення. Плюс наша працьовитість, наполегливість, і плюс були грамотні люди серед партійної номенклатури. Той самий Івашко... Кравчук йому навіть в підметки не годиться. Це був дуже освічений господарник. Я мав з ним кілька бесід, бо він був людиною курящою, і в курилці ми спілкувалися. Він знав, хто я і звідки, що я запеклий націоналіст, політв'язень, але він цікавився: «А от як Ви дивитеся на таке питання?» В цілому, це був український патріот, але погано було те, що він все-таки пішов у Москву – тут йому не вистачило волі не підпорядкуватися партійній дисципліні. Якби він залишився Головою Верховної Ради, то це було б незрівнянно краще, ніж Кравчук. Це була людина, яка знала, як розвивається економіка, і в якому напрямку треба йти. Він був поглядів соціал-демократичних, розумна людина. А Кравчук – це пустозвон. Я більше не буду цього торкатися, але на його совісті багато гріхів... Ось. Тому треба було міняти ситуацію обов'язково і негайно. І я казав своїм колегам депутатам: «Шановні, настане зима. Люди ж не будуть весь час стояти під Верховною Радою. Після піднесення, якщо немає серйозних успіхів, наступає спад і деморалізація» Тому, після ухвалення Декларації про державний суверенітет в мене вийшла стаття про те, що після ухвалення Декларації це скликання Верховної Ради свою історичну місію виконало, і нам потрібно обов'язково запропонувати суспільству дострокові вибори, щоби мати демократичну більшість у Верховній Раді, формувати новий уряд і проводити нову політику. Народна Рада тоді мала 124 члени, і серед них нас було 13 таких радикально налаштованих, і ми намагалися переконати решту, що треба йти на перевибори. Настрої тоді в суспільстві були настільки антикомуністичні, антиімперські, що, безперечно, комуністів не було би у Верховній Раді. Ось тоді би могли розпочатися реформи в Україні, в тому числі декомунізація, без якої не могло бути реформи політичної і гуманітарної. А без реформи політичної і гуманітарної, економічної реформи теж не могло бути. Реформи можуть проводити віддані, ідейні люди, державники. І от, в пошуках виходу, оскільки всередині ВР важко було переконати більшість, ми почали шукати виходу поза її межами. Тоді я вийшов на групу Студентського братства у Львові, познайомився з Маркіяном Івашишиним, він тоді був відомим активістом. І вже тоді ми думали, що робити. І студентський актив вирішив (і я абсолютно це підтримав), що в час відкриття 2-ї сесії Верховної Ради студенти вийдуть на протест, на

	голодування.
I	Це була їхня ініціатива, яку Ви підтримали, чи Ви їх надихнули?
P	Розумієте, це були постійні зустрічі, пошуки, всі думали, що робити. Страйки викликати? Але це дуже важко було зробити, і потім що? А в студентів почнеться новий навчальний рік, їх легше організувати: це молоді люди, енергійні. А далі планувався розвиток... Ну, це я далі скажу.
I	Мене цікавить, як виникла ідея голодування як форми протесту?
P	Це не тільки ідея голодування. Це ідея молодіжного студентського протесту, з такою ще формою, як голодування. Це лише один з елементів студентського протесту
I	Але ця ідея вже була в студентському середовищі, чи її якимось чином привнесли туди?
P	Ну, ми з ними знайшли спільну мову, що неможливо зробити так, щоби добровільно та партійна номенклатура пішла з влади. Тому треба зовні тиснути, щоби ми могли провести зміни.
I	А якщо пригадати, як часто ви спілкувалися зі студентами?
P	Це деталі, зараз я не можу сказати, скільки. Але я весь час казав, що стрижньовою ідеєю мають бути перевибори Верховної Ради. Чому? Тому, що мене, як політика, цікавила побудова українських інститутів влади, а все решта – це похідне. Студенти це підтримали, і саме з цією ідеєю й вийшли. І ви знаєте, що 2-го жовтня мала розпочатися сесія ВР, але засідання пленарне було зірване, і Народна Рада весь день засідала на третьому поверсі корпусу ВР. Я там виступав кілька разів і доказував, що треба негайно ставити ультиматум Кравчуку як Голові Верховної Ради: скласти свої повноваження і оголосити проведення дострокових парламентських виборів. Кравчук обов'язково мав бути відсторонений, тому що він був ставлеником ЦК КПУ, це їхня маріонетка, і треба було мінімізувати вплив комуністів в організаційній роботі по підготовці виборів. Тоді ж студенти залягли на граніті, а до того була колосальна маніфестація, і я запропонував запросити на засідання Народної Ради на третьому поверсі Кравчука і продиктувати йому ультиматум. І Кравчук був би змушений на це піти, тим більше, що студенти на Майдані, суспільство збурене. Кравчук би здався, але на жаль, крім нашої групи «13 апостолів», більшість Народної Ради не підтримала. І насамперед, це рухівська команда. «Рух» багато зробив для громадських заходів, але дуже багато зробив шкоди в головному питанні: механізмі зміни влади. Перевибори Верховної Ради були конче необхідні, і тоді був колосальний момент для цього!

I	А чому вони не підтримали?
Р	Ох... Давайте не будемо говорити і вдаватися в окремі прізвища. Але чимало там було людей, які раніше були завербовані КДБ, і я знаю багатьох з них поіменно. Психологічно ці люди вже підневільні, в якійсь мірі. На них висить той камінь негативу, і вони бояться, бо спецслужби мають на них компромат. Це один мотив. А другий мотив – дехто боявся втратити депутатський мандат. Мені так і казали: «А що, як нас не переоберуть?» Я кажу: «Ну і що? По-перше, ми завжди собі знайдемо суспільну роботу. А по-друге, немає причин нас не переобирати. Люди бачили, як ми працюємо, і підтримали нас». І от мене цікавило це головне питання: перевибори Верховної Ради, але на жаль... Я вам скажу, як розвивалися події... Я був ще до початку пов'язаний з цією акцією студентів, потім ми у Верховній Раді намагалися, але не змогли переломити більшість. І Народна Рада виступила з заявою, що вони підтримують акцію студентів. Але це так, знаєте, як Європа нам зараз співчуває й відчуває занепокоєння... А я казав, що потрібен ультиматум і конкретні кроки, щоби змінити систему. І чому я далі, ввечері 7-го числа, безпосередньо підключився до голодування? До цього я, наприклад, літав в Донецьк, виступав там на вічах, на підприємствах, шахтах, і закликав підтримати студентську акцію. І в разі, якщо влада буде опиратися вимогам студентів, підтримати загальним страйком. Шахтарі тоді виступали авангардом серед робітничого класу, і в Донецьку вони були дуже активні, потужні. Їхати, наприклад, до Львову не було потреби: там би і так підтримали. А я ще під час першої сесії їздив на Донбас, в Одесу, Дніпропетровськ, Харків, Запоріжжя: в регіони, які треба підтягувати. На жаль, більшість моїх колег рухівських мало таку ідею підтримали. І коли я повернувся з Донецька, я вирішив безпосередньо підтримати акцію студентів, тому що, по-перше, це морально підніме дух молоді, а по-друге, я чудово бачив, що там було більше романтизму, ніж усвідомлення ідеї, для чого студенти вийшли. І я дуже переживав, тому що там підходили різні провокатори, намагалися приносити горілку, таємно спокусити когось взяти якийсь бутерброд, щоби потім на цьому спекулювати, скомпрометувати. Тому я пішов туди безпосередньо відслідковувати ці процеси і підтримувати тих людей. І ще була дуже важлива функція, про яку мало пишуть зараз, навіть лідери студентського руху... Ну, я мушу сказати, що з гідних залишився і виріс, як гідний український політик, тільки Олесь Доній. А тоді він був просто молоденьким студентом. І я дуже радий, що теж якийсь вплив на нього мав, що наші погляди з ним співпадають і сьогодні, і що він не обплітає конкретні проблеми якимись мереживами слів і заяв. Так от, я хочу сказати, що кожен вечір на Майдані проходило віче, постійно працював мікрофон: і студенти виступали, і з громадськості всі, хто побажав прийти виступити. Ще одна причина: треба було охороняти ту акцію від того, щоби її не підірвали зсередини. Один раз мені прийшлося дуже гостро поставитися... Розумієте, хотіли «дух спустити» з акції. Наприклад, один раз виступаючий Яворівський (а тоді пройшов десь тиждень голодування) каже: «Ну от ви всі вже тут поголодували, показали свій протест, все зрозуміло. А тепер треба йти в аудиторії і вчитися». Я підійшов до нього і сказав:

	«Щоби твоєї ноги тут більше не було, якщо ти не хочеш, щоби тобі набили морду». Отака була розмова, і дійсно, він більше не з'являвся, бо він знав, що зі мною розмова конкретна. Я йому кажу: «Ти що, прийшов деморалізувати? А ну, шуруй до Лейба Макаровича Кравчука!» Отакі були моменти... Потім, завдання було не просто лежати на граніті, виставити свої вимоги – і все. Активно кожен день були походи в різні райони Києва до найбільших підприємств.
I	Це Ви говорите про форми протесту? Про те, чим займалися ті люди, які голодували?
P	Так! Бо для того, щоби досягти результату, треба було потужно, по наростаючій, тиснути на владу, адже перевибори були для них дуже тяжкою справою. Вони чудово розуміли, що вони втратять більшість у Верховній Раді. Взагалі комуністів там не було б. Тому, наприклад, походи до великих підприємств, таких як «Більшовик» - закрите підприємство, а ми дізналися, що там мав зустріч Кравчук. І ми організували з Хрещатика похід до заводу «Більшовик», хотіли, щоби представникам студентської акції дозволили зустріч, але нам не захотіли давати... Ну, і ми хотіли застати там Кравчука, нейтралізувати його партійну брехню. Нас не захотіли пускати. А я тоді йшов попереду колони, й кажу: «Сідаємо на асфальт!» І ми перекрили трасу. За кілька хвилин Брест-Литовське шосе... Ви ж розумієте, що це таке? Параліч! І скоренько нас пустили, сказали, що давайте представників, заходьте, зустрічайтеся.
I	Я би хотіла внутрішню динаміку цього протесту зрозуміти. Ваша персональна причина долучитися мені зрозуміла. А як студентське середовище до цих форм ставилося? Ви кажете, що було багато романтизму... Це означає, що це середовище не дуже розуміло, що це треба?
P	Ну, багато студентів, розумієте, просто з солідарності підтримали. Провідники, організатори все розуміли, хоча теж не до глибини, бо треба було стояти і не здаватися, коли нарешті, була створена погоджувальна комісія, куди увійшли представники парламенту, причому, і від Народної Ради, і від комуністичної більшості, і від студентської акції. Розумієте, що вже це мене насторожило. Тому що, не дивлячись на те, що комуністи мають більшість в парламенті, вони не мають більшості в суспільстві, тому не треба було їх брати до тої погоджувальної комісії. Але ви розумієте, наскільки були важливі ці акції розколювання суспільства?
I	Я розумію.
P	Студенти мали виступити детонатором суспільного тиску на існуючу владу, щоби змінити її на таку, про яку я вам розповідаю. А українська влада тоді розпочиналася з чого? З найвищого представницького органу. Тобто, треба було добитися за всяку ціну перевиборів Верховної Ради! Не гаяти часу! Час, як не використаний підходящий момент,

	може дорого коштувати! 13 чоловік депутатів!
I	I все
P	Ну, якби було більше, то Народна Рада досягла б перемоги. От, Ірина Калинець... В один з вечорів добилися зустрічі на заводі «Арсенал». Чотири години ми працювали з людьми. На ранок до Верховної Ради прийшли тисячі арсенальців з антикомуністичними гаслами, розумієте? Ми мали всі суспільні передумови для успіху, тільки ці, вибачте, «імпотенти» з Народної Ради, з Руху, або ці підлизи...
I	Комуністи?
P	Ні! Про комуністів я взагалі не говорю! Їх треба було викинути – і все. І взагалі, ота погоджувальна комісія мала бути без комуністів, бо брати комуністів – то вже означає враховувати їхню позицію. А не можна було враховувати їхню позицію. Їм треба було сказати: «Хлопці, ви маєте відійти. А якщо ви хочете, то йдіть до людей і на виборах агітуйте». Але, я не знаю, їх би проганяли скрізь... І тільки не в парламенті визначаєте правила, які вимоги студентів задовольняти, а які – ні. Це була величезна помилка! Але коли я хотів увійти в цю групу, то в Дмитра Павличка (якого я поважаю як поета, але як політик, я вважаю, він багато зробив зла) просто істерика була, коли мене запропонували в ту погоджувальну комісію. І мене не включили туди. Ну, вони ж знали, як я можу тиснути... Тому закінчилося випуском пари, і після того настав спад, після студентського голодування. Тому, що не добилися головного. Знаєте, ну Масола звільнили з Прем'єр-міністрів, хоча я проти був. Але я не міг висловлюватися проти, бо студенти, молоді не зрозуміли би. Але на той час Масол як раз був дуже на своєму місці, на перехідний період. І особливо, коли немає іншої Верховної Ради, яка могла б формувати уряд. Якщо звільнити його, а у Верховній Раді більшість не наша, то вони будуть уряд формувати знову ж під себе! А де гарантія, що на гірше не замінять? А так і сталося!
I	А Ви пам'ятаєте дискусію зі студентами на цю тему? Мала вона місце, чи ні?
P	Зі студентами було все у порядку. І з тими студентами, які були у погоджувальній групі... Але, на жаль, у них не було досвіду, і їх обдурили: написали, що провести підготовку до визначення виборів, щось так... Але це означало, що провести говорильню на предмет перевиборів, тобто відсунути. І так і відсунули... Чому я на цьому зупиняюся? Бо це стратегічний момент, від якого залежить подальша чверть століття доля України. От тоді була стратегічна помилка допущена! І при всій повазі до Першого скликання, це була найгрубіша помилка. От якщо би за морально-політичними і освітніми знаннями був склад такий, як сьогодні, то Україна була б одним з федеральних округів Російської Федерації. От кажуть: «Та то нам «з неба» впало легко так» Це не так! Це не правда! А де гарантія, що якби був інший склад і більшість комуністів сказала би, що ми будемо одним

	з суб'єктів Російської Федерації?
I	Розумію. Можна я так питання поставлю: Ви сказали, що у Вас була Народна Рада 124 людини, всередині її було 13 радикалів, і навіть така конфігурація дозволила прийняти Декларацію. Але якщо озирнутися на історію XX-го століття, то які події призвели до того, що там опинилися саме ці люди?
P	Ну, тут треба торкнутися глобальних процесів, глобальної політики. По-перше, ідея державності, самостійності мала можливість запрацювати серед суспільства. Це була можливість повернутися до суспільної роботи політв'язням. Хоч нас і небагато було, одиниці, але ті одиниці грали велику роль для активізації суспільних процесів
I	А якщо говорити про їхню ключову роль, то перше, що вони привнесли в процес?
P	Суспільно-публічну активність
I	Які ідеї вони дали суспільству?
P	Побудова Української Держави. Відновлення Української Держави. Я ж, як політик, розумію, що все від цього відштовхується, без цього ми будемо ніхто, ми будемо ганчірками у чиїхось інтересах, як нинішня влада намагається Україну доводити...
I	Що політв'язні ще привнесли?
P	Це головне! Оці ідеї активізації суспільства: що треба виступати, треба боротися. І особистий приклад був дуже важливий: коли мене вдруге заарештували (а я тоді мешкав у Червонограді), то для моїх земляків це було так образливо, вони обурилися, зібралися і йшли, хотіли розвалити цю тюрму, це КПЗ.
I	Гаразд. Які ще фактори вплинули на це?
P	Сама міжнародна ситуація: ослаблення Радянського Союзу насамперед. Чому такі зміни сталися? От кажуть: Горбачов появився великий і так далі... Горбачов сам по собі посередня особистість, і особливої ролі він не відіграв, і навіть важко оцінити, скільки позитиву, а скільки негативу. Інші фактори керували тими процесами: по-перше, це те, що на чолі найпотужнішої держави Бог послав таку особистість, як Рональд Рейган, який прекрасно розумів, що з тими бандитами можна розмовляти тільки з позиції сили. Можна заставити їх відступати і нанести їм поразку. Шляхом вмовлянь це роблять нинішні обами, меркелі, й так далі. Вмовляннями тільки підживлюється апетит хижака, який хоче ще більше їсти, і чим більше його вмовляють, тим більше в нього слина тече. І я би сьогодні з вами не розмовляв: в цьому заслуга цієї великої людини. На переговорах у Рейк'явіку 86-го року щодо скорочення наступальних стратегічних ядерних озброєнь перше питання Рейгана до Горбачова було: «Пане Горбачов, а що ви думаєте робити зі своїми

	політв'язнями?» А Горбачов приїхав говорити про ракети, ядерні боеголовки... І він каже: «А в нас немає політв'язнів». А Рейган: «Ну, якщо у вас немає політв'язнів, то про що ми з вами будемо говорити?» І Рейган встає – велика особистість, великий політик, і ще й до того актор, – встає і виходить в коридор! Журналісти в паніці, але він всіх заспокоює: не хвилюйтеся, ми руських заставимо сісти за стіл переговорів і серйозно розмовляти. Це був 86-й рік. Режим тоді останні конвульсії проти нас застосував. От хто в той рік сидів у політзонах, той пам'ятає: режим став нестерпним. Навіть ті куці формальні права, які ми мали в тих зонах, вони не дотримувалися: просто знущалися, як хотіли. І ми змушені були піти саме у 86-му році піти на крайній засіб протесту: страйк. А страйк в зоні – це гарантоване подвоєння кримінального терміну. Але ми змушені були на це піти, тому що умови були нестерпні, це вже була боротьба за виживання. І поспробували нас ізолювати: на півроку поставили заборону на будь-які побачення, всім, бо вони ж ніяк не могли перекрити канали інформації. Бо вона нерегулярно, але час від часу виходила, і КДБ казалося: «як же ж так? Все робимо, а інформація все одно виходить з таборів». Тому вирішили повністю всім зарубати побачення. Але Совецький Союз, який не витримував оцієї стратегії, яку застосував Горбачов: ніяких поступок політичного або морального характеру, і плюс наступ у гонці озброєнь в космосі, у якому в Радянського Союзу «штани злетіли», він не здатний був ні фінансово, ні технологічно витримати це. І в Горбачова наступив «понос», і він змушений був випустити політв'язнів. А це була моральна і політична поразка режиму, це була їхня деморалізація, що сприяло процесу деградації всередині механізмів існуючої влади. І оця поразка психологічна, вона сприяла розкладу в системі репресивній. Тоді апаратники КДБ були одними з двигунів розгортання масової корупції. А корупція – вона як іржа, роз'їдає систему. І саме КДБ, яке найбільше поінформоване було. Вони почали займатися різними махінаціями фінансовими, отак і виростав яскравий представник КДБ нинішній – Путін. Подивіться: з криміналітетом зв'язок і гроші, гроші, гроші.
I	Ви хочете сказати, що КДБ був джерелом корупції в системі державній?
P	Він був у Радянському Союзі найбільш стримуючим фактором і каральним елементом. А коли пішли процеси деморалізації навіть КГБ, він став сам найбільше корумпуватися і не виконувати ті функції, на яких тримався режим.
I	Ви вважаєте, що старт цього процесу – це 1985 рік?
P	Не тільки 85-й. У 85-му була вже активізація, тому що я ще раз кажу: звільнення політв'язнів з таборів (хоч нас і небагато) було великою морально-політичною поразкою комуністичного режиму і самого Горбачова. Горбачов не гуманіст, він хотів нас задушити, але при такому тиску, який на нього робив Рейган, довелося підпорядкуватися вимогам Сполучених Штатів.

I	А події, пов'язані з Чорнобильською катастрофою, чи впливали вони на ситуацію, на суспільний стан?
P	Безперечно, Чорнобиль вплинув. Це теж один з факторів, тому що люди побачили вже загрозу життю і побачили саму підлість системи, вона якби вибухнула на поверхню: як вони укривали, як брехали, як людей нищили, посилаючи туди в зону. І це обурило, це був один з факторів активізації: що треба щось робити, треба рухатися, бо всі будемо тут здихати, розумієте?
I	Ще які обставини формували суспільні настрої?
P	Ну, тут три фактори: економічний, політичний... Політичний, насамперед, в національних республіках, які зацікавлені були, хто в меншій, хто в більшій мірі. Прибалтика була більше готова до незалежності в силу історичних та інших причин. Україна, я хочу сказати, відіграла тут дуже потужну роль, тому що тут були потужні акції тиску на режим, і в нас Декларація гарна вийшла, і практично одразу ми почали процес відбудови державності, коли фактично відрізали від совєцьких збройних сил нашу силу – це фактор для совєцької армії був згубний. Ці процеси прискорили, нарешті, остаточне оформлення розпаду СРСР.
I	А якщо дуже стисло вашу думку щодо українського солдата в радянській армії? Яка його роль?
P	А український солдат визначав силу радянської армії.
I	В цілому?
P	В цілому. Визначальним був він, а не російський солдат
I	За рахунок чого?
P	Українці більш дисципліновані, мабуть. У них дух мілітарний, який десь спить в генах і йде від козацьких часів, тому їм виконувати функції мілітарні співпадає з характером українця. Москалі казали: «Сержант совєцької армії – це хохол». А це основна ланка – без сержанта армія не може бути боєздатною, бо вона дійде донизу і там все... Тому, безперечно, це мало серйозне значення. І взаємовплив між тими факторами дав цей розпад. Але те, про що я казав, що не зробили того, що треба було в 91-му році, це була стратегічна помилка, і пішла деградація.
I	Деградація чого?
P	Непобудова здорової системи державного управління за принципом трьох П: Патріотизм, Професіоналізм і Порядність. Скрізь. Кадрова політика і в державному будівництві, і в громадському має керуватися цим принципом. Тому, знаєте, якщо зараз цього не

дотримуватися, то ми побачимо...

ДРУГА ЧАСТИНА РОЗМОВИ 00:00

I	Отже, ми говорили про деградацію. Поясніть, деградація чого відбулася?
P	Фактично, замість того, щоби відбувалися реформи, трансформації радянської системи в українську державу, вони були загальмовані, тому що після того, як залишили незмінним склад Верховної Ради, де більшість не була демократичною, ця більшість, що складалася з партійної номенклатури, не змогла виконати ту місію державницької еліти, яка могла б очолити будівництво незалежної держави. І розумієте, партійна номенклатура ще була заражена комплексом меншовартості. В переважній більшості ці люди не були перейняті державницькою ідеєю, вони ні морально, ні політично не були готові до цього. Вони не вірили у можливість існування незалежної держави, вони звикли до певного соціального статусу, до пріоритетного соціального положення в суспільстві, і коли стало більше свободи, система перестала бути тоталітарною, проявилися ті їхні внутрішні бажання і справжні цінності, якими для переважної більшості був матеріальний інтерес, матеріальне збагачення. Без того совєцького запобіжника, який стримував їх, вони, як хижаки, вийшли на волю, і тоді проявилася та корупція, яка зародилася в Радянському Союзі, з його фрагментованим суспільством, де номенклатура мала пріоритетне соціальне положення, а інші люди – рабське підпорядкування. Проявився цей негатив і вони кинулися у процеси збагачення. До номенклатури потім приєдналися всякі криміногенні елементи, і поступово створилася у нас система, яку я називаю «мафіозно-олігархічна». І, на жаль, вона така, що найбільший капітал в Україні має дуже небезпечну рису: він є антиукраїнським, антинародним. І носії великого капіталу, який набутий не шляхом праці, а шляхом пограбування. У нас кажуть, що це «первинне накопичування капіталу», а я кажу, що це розграбовування існуючого капіталу невеликою групою, і як правило, члени цієї групи не інтегровані в українське середовище. Беріть будь-кого з наших мільярдерів, і ви побачите, що вони нічим не зв'язані з українською культурою, з українською психологією.
I	А якби були зв'язані, то які були б наслідки, результати?
P	Елементи патріотизму все-таки змушували б їх думати, що, навіть для злих своїх намірів, треба мати свою міцну державу. Це коли вони вросли корінням в українське культурне середовище в самому широкому сенсі слова. А вони відірвані.

ЧАСТИНА IV 05:58

I	Гаразд. Ви кажете про мафіозно-олігархічну структуру, і я би хотіла звернутися до того моменту, коли були акції «Україна без Кучми» у 2001 році
P	Це теж один з елементів української революції. В неї чотири етапи: 90-й, потім 2001-й, 2004-й і 2013-2014-й.
I	Якщо Ви маєте більш розгорнуту думку, то прошу пояснити: чому саме такі етапи виділяєте?
P	По-перше, чому 4 етапи, а не один? Тому що, кожен з періодів української революції не закінчився перемогою. Перемога – це що? Це зміна системи влади, докорінна якісна зміна
I	Системи чи людей?
P	Сама система управління від якості людей залежить, від їх культури, від їх моралі, від їх патріотизму, це безперечно. Тому незавершеність продовжує породжувати накопичення протестної сили в суспільстві, яке відчуває необхідність змін всіма своїми умовами буття, і вимагає цих змін, а режим їх не робить.
I	В якому стані мафіозно-олігархічна система була на початку акції «Україна без Кучми»?
P	Якщо на першому етапі революції в 90-му році головним було здобуття юридичного статусу незалежності держави, то на другому етапі вже вималювалася необхідність зміни якості інститутів влади, тому що режим Кучми вже мав всі риси мафіозності
I	Які це риси?
P	Це відсутність системи правопорядку в державі. А якщо в системі право не працює, то значить, працюють мафіозні правила: кумівство, хабарництво і все інше, по типу мафії. І той, хто наверху, виступає як хрещений батько мафії.
I	Як Ви гадаєте, чому ця акція відбулася саме в той момент?
P	Тому що режим, окрім того, що він гальмував реформи у соціально-економічній системі (а це безпосередня якість життя), крім того йшов наступ на ті права громадянські, які вже були. Це тиск на засоби масової інформації, це монополізація ЗМІ і поставлення їх на службу, на обслуговування саме тої невеликої купки керівників мафіозно-олігархічного клану. Це найголовніше. Ну, і система правоохоронних органів, яка за Кучми створилася (і досі вона такою є), не виконує своїх функцій задоволення потреб суспільства, тобто охорони безпеки людей, забезпечення їх прав, можливість вирішувати конфлікти через систему судочинства, як суспільного арбітра. Все це не виконується, бо вони мають завдання бути обслуговувачем мафіозно-олігархічної групи, яка узурпувала владу. І зараз це дуже яскраво вирисувалося, ці всі питання після так званої Революції Гідності ще

	більше загострилися. Тому що йде демонстративне нехтування Конституцією, причому, як не парадоксально, воно іде від найвищої посадової особи, яка має бути гарантом дотримання Конституції і правової законності в державі. І ця проблема підводить нас до висновку, що причини для наступного революційного етапу існують і наростають. І ще більше наростають, тому що йде загострення конфлікту суспільства з владною верхівкою, стан суспільства погіршується як в соціальному, так і в правовому відношенні.
I	Але це ви говорите про теперішній час, а я би хотіла повернутися до минулих подій
P	А ці питання вже тоді були винесені в протестних акціях проти режиму Кучми. Це був вже прообраз революційного піднесення 2004-го року. Ці акції були детонатором, а революційний етап 2004-го року був продовженням.
I	Що не вирішила акція «Україна без Кучми» і що собі ставила за завдання революція 2004-го року, і що вона не вирішила?
P	Акції «Україна без Кучми» не вдалося усунути режим Кучми, тобто систему його правління. І оскільки на наступному етапі у 2004-му році президентські вибори теж зайшли у глухий кут, і суспільство побачило, що шляхом виборів змінити це не можна, тоді стався вибух, і суспільство змусило режим Кучми піти, і верхівка влади змінилася. Але революція чітко не виписала проект конкретних механізмів змін, і це призвело до реставрації режиму, тому що ліберальний режим, який був при президентстві Ющенка, де тиску на засоби масової інформації від Президента не було, але й змін, які б стали запобіжником незворотності, зроблено не було. Не було зроблено реформи правоохоронної системи, системи судочинства. І економічні трансформації йшли, але недостатньо, бо вони всі пов'язані в цьому трикутнику: без реформи системи судочинства і правоохоронної системи неможливо провести ефективні зміни в економіці.
I	Я зрозуміла. Це була загальна відповідь. А тепер якщо розгорнути: Ваша участь у революції 2004-го року, як це стосувалося Вас, як Ви бачили процеси і механізми залучення людей, настрої, самоорганізацію?
P	Ну, по-перше, у 2001-му році я брав активну участь в тих публічних акціях протесту, це зрозуміло. І так само в 2004-му році.
I	Коли Ви зрозуміли, що це вже революція у 2004-му році?
P	Це масові публічні акції коли почалися. Якщо суспільство вже абсолютно не довіряє владі, і говорить: все, ти маєш піти. Це коли люди не погодилися з результатами виборів 2004-го року. Коли люди побачили, що це фальшиво, що це брехливо...
I	Але сам момент оцей Ви пам'ятаєте? Для Вас особисто?

P	Ну, точну дату я Вам не скажу, але скажімо так: після оголошення результатів я зрозумів, що люди це не сприймуть. Я це розумів. І я так само сприймаю. І люди виходять, говорять, агітують, чимось залучаються до того: через поїздки, через виступи перед громадськістю.
I	На той момент Ви були депутатом?
P	Так, тоді ще був депутатом
I	Які у Вас були відчуття напередодні? Які поточні завдання перед Вами на той момент стояли?
P	Під час передвиборчої кампанії я, звичайно, виступав і агітував проти кандидата Януковича, і підтримував альтернативного кандидата. Це зрозуміло. Під час самих виборів була поїздка по різних регіонах, в тому числі безпосередньо на виборах я був в Закарпатській області з покійним Юрієм Горобцем. На одній з дільниць нас там побили: мене менше, його більше, досить серйозно. Мабуть, на нього більший удар був, тому що він був з телекамерою, знімав. Знаєте, робилися такі бандитські групи, які нападали на дільниці. Ми намагалися, як могли, не допускати брутальних фальсифікацій, фіксувати їх. А перед тим ще була така «генеральна репетиція» до президентських виборів: вибори мера в місті Мукачеві. Вони мали загальноукраїнське значення, незважаючи на те, що це були вибори у середньому місті. Але там якраз зіткнувся оцей режим з альтернативою, і прикута була увага не тільки наша суспільна, всередині України, але і за межами України. Бо там тяжка передвиборча кампанія йшла, і брутальна фальсифікація результатів була. Конкретно я бачив на своїй дільниці, як там робилося, але, на щастя, ми не допустили: в 12-й годині ночі бандити намагалися прорватися до дільниці, вони вже мали інформацію, на яких дільницях терпить поразку провладний кандидат, і хотіли знищити бюлетені. І я змусив міліціонерів, яких там кілька було, вчинити відчайдушний опір. Там була просто фізична бійка, постраждали кілька міліціонерів, але все-таки ми разом не пропустили тих бандитів, і потім змусили провладного голову дільничної виборчої комісії підписати акт про результати виборів. Він коли побачив результати, (а це був директор школи, член партії Медведчука СДПО) не хотів підписувати. Але ми йому сказали: «Це тебе все одно не спасе. Так тебе можуть звільнити роботи, а так підеш у тюрму. Ми зафіксували, в нас є результати, в нас є документи, протоколи завірені. Тому вибирай!» Довга була така дискусія, у присутності спостерігачів і членів комісії. І я його попереджав, що він запам'ятає, хто такий Хмара. Й він пітніючою тремтячою рукою підписав цей акт. А потім в комісії оточували все перевернули навпаки: результати опонента, який потерпів поразку, записали переможцю. Так там і було. Розумієте, попереднє оголошення, хто переміг, і тут раптом оточували комісія оголошує, що «мусор» якийсь там переміг. Ну, це конкретика така. І, розумієте, це вже «завело» суспільство, була створена комісія при Верховній Раді, яка розслідувала і зафіксувала зловживання і фальсифікацію виборів. Оскільки це було навесні, до осені не так далеко залишалося, і подібне повторилося вже на президентських

	виборах. І теж активну участь я брав, як депутат.
I	Якщо говорити про період, коли вже оголосили результати, вже Майдан почав відбуватися, де Ви на той час були, і яка була Ваша роль у взаємодії між лідерами і протестуючими?
P	Я не був з тими лідерами, які весь час на сцені красувалися, я був перед сценою і серед людей. І, між іншим... Це вже не є таємницею, мене й СБУ вже хотіло допитувати з цього приводу, в нас відбулася така різка розмова: зателефонував мені один офіцер з СБУ і сказав, що ми би хотіли з Вами поговорити, бо в нас є інформація, що Ви готуєте групу озброєних бойовиків
I	Це тоді, у 2004-му?
P	Так. Я йому по телефону тоді відповів, що я його навчу, як працювати на захист інтересів України, якщо він не знає, як це робиться. Така різка розмова вийшла. Вони ж мене боялися, в них вже певний образ був, бо я міг прийти в прокуратуру до Генерального Прокурора, стукнути кулаком по столі за якісь проблеми, які існують в людей. Тому образ в них був. Але, дійсно, в них інформація була, дійсно я займався тим, що шукав добровольців серед силовиків, і було кілька офіцерів-міліціонерів, які погодилися в Києві зі зброєю знаходитися і підпорядковуватися тільки мені, і більше нікому. Бо якщо він піде до тих діячів «великих», які на сцені, то вважай, що все загублено. Мені амбіції не потрібні були, а мені був потрібен певний запобіжник, я скажу, чому. І ще кілька хлопців погодилися з офіцерів прикордонних військ, спецпідрозділ. І ми їздили на рекогносцировку в Конча-Заспу, і мета була така: якщо Кучма наважиться застосувати силу і стріляти демонстрантів, то увірватися у його «гніздо» (а він весь час був у Конча-Заспі, в Києві він жодного разу не був за всі події революційні) і розстріляти на місці. Якщо тільки він дасть наказ стріляти, то розстріляти його, як Чаушеску, на місці. Таке було завдання. Це не для широких розмов, воно потрібно для справи, тому що я вважав, що маю виконати таке завдання. Тим більше, користуючись тим, що мене силовики дуже багато знали, знали мою біографію і чистоту того, що я кажу, вони мені довіряли. Це тільки на добровільних засадах. Я пам'ятаю, що з однієї області приїхало кілька офіцерів, а потім їхній начальник каже мені, що він їх відпустив без зброї. А я йому кажу: «Якого чорта ти мені їх прислав без зброї?» А він каже: «Все, до вечора буде зброя». Вони мали, звичайно, тільки стрілкову зброю.
I	Це була Ваша особиста ініціатива і Ви ні з ким не розділяли цю діяльність?
P	Тільки особиста! Я не міг ні з ким поділитися, бо я знаю характери людей: хтось злякається, хтось «продасть», всяке могло бути. Воно на волоску висіло, знаєте... А все залежало від наказу. Кучма міг його дати? Міг. Но Богу дякувати, що він побоявся і не дав

	такого наказу.
I	Ви сказали, що Ви не були з тими лідерами на сцені. А чому? Як Ви їх бачите у процесі протестів, яка їх роль?
P	Знаєте, по-перше, на сцені «тусувалися» ті, хто бачив себе кимось при владі, на якійсь посаді. А мені це не потрібно, це не моє. Але в боротьбі з системою я поспробую свою роль зіграти. Як в свій час мені випало на долю після масових арештів серед української інтелігенції 71-72-го років, в тому числі редактора газети «Український вісник», який перестав в результаті виходити, і всі настільки були перелякані і дезорганізовані, ніхто не брався відновити видання «Українського вісника». А це було принципово важливо, щоби показати КГБ-істам їх безсилля у боротьбі, показати, що вони не можуть перемогти. Вони можуть завдати удару, але перемогти саму ідею не можуть. І я подумав: «Ну, що ж, якщо ніхто не робить, то я поспробую, може вдасться». Це цікаво, я повертаюся до того факту... Це щось вище підштовхує і керує. Я ж вам розповідав свою біографію, що я був лікарем, який успішно влаштований був, але перший етап: займався розповсюдженням самвидаву, вперше переклав працю Сахарова на українську мову і так далі. Потім настає той момент, коли вже знання і життєві, і політичні підштовхують тебе, і ти вже мусиш щось синтезувати. Оскільки у нас серед руху опору, або так званого дисидентського руху, найменшою була політична складова, переважно це була боротьба в культурному середовищі, захист української мови, культури, захист людських прав і так далі. Але велике питання державності не виставлялося, ця складова була відсутня. А я вважав, що такого не може бути, ця складова обов'язково має бути. І не публічно виступити, а розгорнути саму ідею і доносити її суспільству, і за межі України теж. Тому мій «Український вісник» якісно відрізнявся від попереднього, бо 6 чисел, які В'ячеслав Чорновіл видавав, там було зазначено таке: «позацензурне легальне видання». Ну, це лукавство. Не було воно легальним, бо за один день би арештували КГБ-істи. Це так само, як вийти з транспарантом, це одномоментний акт. Тому в піку і КГБ-істам, і попередникам, і до речі, у вступному слові до першого випуску так було написано: «видається нелегально на окупованій території України» А це головна політична ідея: «окупація», значить ненормальний стан країни, проти якого треба боротися. Тобто, державницька ідея була вже в цьому гаслі. І у вступному слові було зазначено, що ніякі репресії, скільки би вони шкоди і ударів не наносили по носіях української ідеї, вони не зможуть досягти своєї мети, вони тільки будуть сприяти радикалізації визвольного руху. І дійсно так воно і було.
I	Гаразд. Повертаючись до 2004-го року і Вашої ролі. Ви сказали, що не були з тими, хто на сцені. А з людьми?
P	Богу дякувати, що не знадобилося, не пролилася кров.
I	Ви кажете, що Ви спостерігали людей протестуючих. Що це були за люди? Що їх

	мотивувало?
P	Ну, люди були абсолютно різні. Основна маса – це незгода з тою брутальною несправедливістю, яка проявилася у фальсифікації виборів. Люди ж бачили це, і це їх обурило, це принизило їх гідність, не те що права. Ця поведінка Голови Центральної виборчої комісії: ви ж пам’ятаєте, що тоді в нього з’явилося прізвище «Підрахуй» і так далі. А люди були з різних соціальних середовищ. Пам’ятаю, що їду я з Майдану на свій Лівий берег, підвозить мене один чоловік. Виявилось, що це людина з Дніпропетровська (нинішнього Дніпра), бізнесмен, російськомовний. І він сказав тоді: «Да, я буду боротися і буду жертвувати на эту борьбу против бесчинства. Это меня задевает, и в таком государстве это ненормально». Оце середній клас, і взагалі він фінансував і був мотором. Я знаю багатьох людей, і своїх знайомих, які жертвували, привозили і так далі. Знайомий мого знайомого бізнесмену з Київської області привіз цілу машину м’яса для харчування людей на Майдані. Бабусі приносили гарячий чай, вареники і так далі. а бізнесмен машину м’яса, і отак фінансувалася та революція. Тому оці байки про наколоті апельсини викликали тільки іронічний сміх, як анекдот.
I	Ви сказали про середній клас. Що його мотивувало, крім обурення фальсифікаціями?
P	Розумієте, середній клас – це не тільки бізнесмени. Це ще й інтелектуальна еліта, яка є рушієм розвитку суспільства і стабілізатором суспільства. То є активна сила, творча сила, бо вони творять хто пером, хто на підприємстві. Без них руху немає.
I	Чи була в цієї сили якась мета в тій революції?
P	Безперечно. Ця сила завжди зацікавлена у нормальних, справедливих умовах життя, де працюють правила. От слово «демократичний»: що таке демократична система? Коли є диктат демократичних законів, законів справедливих. Це ті юридичні правила, які захищають інтереси найбільшого числа членів суспільства. Всіх не можна врахувати. Якихось схильних до бандитизму, до крадіжок ми, звичайно, не будемо враховувати. Саме оці правила справедливі, втілені в юридичних нормах, законах. Вони зацікавлені, щоби саме в таких умовах працювати.
I	Гаразд. Там ще був Антимайдан. Що це були за люди?
P	Це Ви маєте на увазі останню революцію?
I	Ні, я маю на увазі 2004 рік, коли біло-блакитні збиралися?
P	Ну, це ж було штучно. Це було організовано тими, хто хотів зберегти систему: вершина влади і її, так би мовити, посіпаки, які жили за рахунок неправильної поведінки.
I	А якщо говорити про пересічних людей?

P	Так вони фінансували тих нещасних, тому вони не могли набрати масового характеру.
I	Чи можна сказати, що у цієї сторони були свої якісь цілі? Якщо не говорити про верхівку, яка хоче зберегти владу, а про тих, хто там власне був.
P	Ці там були за свої вузькі інтереси: кому заплатили гроші, хтось... Ну, ті, хто був у цих фінансових потоках, вони самі не ходили з гаслами і не махали тими ганчірками, а вони фінансували.
I	А якщо говорити про взаємодію між лідерами Помаранчевого Майдану і власне протестуючими, то як би Ви її описали? Хто були ці лідери?
P	Між провідними лідерами вже були закладені певні суперечності, які породжували на майбутнє боротьбу за владу. Ті дві персони: Ющенко і Тимошенко. Ну, Юлія Володимирівна – це людина дуже енергійна, дуже працьовита, і така, що прагне максимальної влади. Тоді це проявилось, і я пам'ятаю, як вона вдавалася до методів шантажу з вимогами призначити її Прем'єр-міністром. Я не кажу, що це було погано чи добре, справа не в тому, а в бажанні цієї влади. А далі вже, коли завершилася революція, і сформований був Кабінет Міністрів і Адміністрація Президента... Ющенко – він цікава людина. Його не цікавила узурпація влади, він не з тих людей. І це було видно по тому, як через рік його повноваження були значно обмежені, ви знаєте про це. І він не наполягав, щоби залишилися ті повноваження, з якими він вступив на пост Президента. Це його позитив. Негатив – що йому не вдалося створити команду за «принципом трьох П». Якби він створив таку команду, він був би добрим Президентом. Хоча, я вважаю, що це перший український Президент, який недостатньо займався своїми функціями як державний менеджер. Він правильно визначав стратегічні питання, які треба розвивати. Питання Голодомору – це питання глобальне для нації, і без Ющенка цього питання ніхто б не порушив, а він все-таки підняв його на міжнародний, геополітичний рівень. І на жаль, цей процес міжнародного визнання геноциду припинився після закінчення його повноважень. І нинішня влада й пальцем не поворухне, щоби далі над цим працювати, щоби більше держав визнали цей геноцид. Це треба робити, від цього залежатиме наше місце в світі, як до нас відноситимуться, і як ми будемо боротися за своє справедливе місце під сонцем як суб'єкт міжнародної політики. Потім, він все-таки набрався мужності і справедливо відзначив на офіційному державному рівні і юридично закріпив, віддав належне борцям за незалежність України, починаючи з початку двадцятого століття, і закінчуючи останніми періодами цього століття.
I	Гаразд. Ви зараз говорите про сильні і слабкі сторони лідерів, але я хочу поговорити про їхню взаємодію з протестуючими. Яка вона була? Хто на кого впливав? Чи позиція лідерів була залежна від позиції протестуючих? Чи лідери дослухалися?

P	Ні, ні. Розумієте, ви штучний, пластмасовий продукт не з'їсте, він не несе корисного навантаження. І так само це: фактично, не було протестуючого Майдану, були організатори, які цей Майдан організовували, і він був безідейний. Просто маніпулятивно сказали виходити і намалювати плакати правлячої верхівки, яка на той час була при владі. Тому помилкою було призначення згодом Януковича на посаду прем'єр-міністра і індульгенція від справедливих юридичних переслідувань активним учасникам кучмівського режиму. Хто фальсифікував вибори, хто займався репресіями, хто займався злочинною діяльністю в сфері економіки. Найбільш відомі діячі мали би понести суворе покарання. Вони мали не у владні кабінети піти, а в тюрмі сидіти, і тоді б у нас не було потреби у четвертому етапі революції. І своїх, з владної команди треба було карати дуже жорстоко. Я пам'ятаю, як починав Порошенко, будучи головою Нацбезпеки України. Як він намагався перетягувати абсолютно неналежні йому повноваження. Якби він тоді був суворо покараний, було б знято дуже багато питань. А обійшлося тим, що у відставку була послана Юлія Володимирівна, яка теж поступила абсолютно неприпустимо, коли вони затівали там переворот у вересні 2005-го року. Але так само і Порошенко мав бути покараний: там і корупційні схеми, і присвоєння собі неналежних повноважень, і так далі.
I	Розумію. Я хотіла би, все таки, повернутися до питання маніпуляцій. От Ви сказали, що наказали намалювати плакати і протестувати. Хто це зробив і чому люди прислухалися?
P	Ну, в режимі Кучми були приближені, були олігархи.
I	Питання трошечки не в тому. Я говорю вже про «помаранчевих» протестуючих, які обурилися фальсифікаціями і вийшли на Майдан. Яка була взаємодія з лідерами? Ви сказали, що Майдан був безідейним. Це Ви говорите про Помаранчевий Майдан?
P	Ні, я говорю про біло-блакитний. Помаранчевий був ідейний, але не було конкретно виписана, так би мовити, «хартія», «декларація» зміни системи. І суспільство задовольнилося тим, що нібито змінився кучмівський режим, хоча він не змінився: тільки верхівка була усунута від влади, а режим був просто дещо послаблений.
I	А можна говорити про те, що у протестуючих були якісь цілі? От Ви казали, що середній клас хотів правил...
P	Так. Це мала бути висунута консолідована вимога: чи то громадськими організаціями, чи то створення відповідної партійної структури, яка би і на виборах наступних проявила себе, щоби продовжити цю боротьбу і закріпити вимоги. А цього не було зроблено ні в 2004-му, ні в 2014-му році.
I	Гаразд. А чи можна сказати, що щось було зроблено на тому Майдані?
P	Ну, головне було зроблено: ті, хто на Майдані на сцені стояв, вони отримали мандат. Майдан їх посадив в крісла, наділив їх повноваженнями. А далі майдан не виконав свої

	функції – контрольної: слідування за поведінкою своїх обранців.
I	Гаразд. Якщо говорити про інші впливи на Майдан, то як Ви вважаєте, закордонні політики яким чином впливали на ситуацію?
P	Впливали, впливали. Ви знаєте, під час Майдану йшли переговори, були зустрічі в Маріїнському палаці, дуже активну роль у яких відігравав польський президент Квасневський, і зіграв він дуже негативну роль. Він домагався і отримав запевнення від Ющенка, щодо не переслідування Кучми. І я вам скажу, що пан Квасневський і досі на утриманні сім'ї Кучми, а конкретно Пінчука. Він його фінансував, фінансує, організовував ялтинські сходняки, і в Швейцарії, і так далі. І Пінчук – це ніби олігарх на задньому плані, але він відігравав дуже зловісну роль. І я не знаю, яку він роль ще буде відігравати. Ми не знаємо, чим закінчаться президентські вибори у США. Але кампанія там розгортається у дуже для нас некорисному напрямку. Ми не можемо прогнозувати, як поведе себе Трамп, якщо він буде обраний. Але я прогножую, як буде поводитися мадам Клінтон, якщо вона буде обрана. Нічого доброго для України не буде.
I	А яка роль Пінчука в цій ситуації?
P	А Пінчук давно вже фінансує сім'ю Клінтон, вони мають дуже тісні зв'язки. і якщо Клінтон буде обрана, то безперечно, вплив Пінчука буде, і це буде тільки негативний вплив. Ця людина антиукраїнська по своєму духу. Подивіться на його культурні ініціативи, і так далі: нічим українським там і не пахне.
I	Тобто?
P	Тобто, це чужа людина для України. Те, що я кажу: олігархи не інтегровані в українське середовище.
I	А є інтегровані?
P	Немає таких мільярдерів в Україні, немає. Ця я кажу про мільярдерів, найвищу верхівку, яка входить в правлячу мафіозно-олігархічну групу. Це кілька олігархів, і всі вони антиукраїнські. Вони ж прекрасно розуміють, що виводити гроші з України – це руйнувати державу. Якби їх пов'язувало з тою державою хоч щось, то вони мали б на її зміцнення використовувати свої статки. Не для нас з вами. Але, скажімо, свої надприбутки інвестувати в розвиток технологічного, промислового характеру. Я ж не кажу за соціальні потреби і так далі. Чому вони виводять? Це вороги, за це треба дуже серйозно карати. І до таких належить і Порошенко, на жаль. В першу чергу. Ну, він сьогодні хрещений батько мафії.
I	Розумію. Якщо ви говорите про зловісну роль Пінчука у 2004-му, то як Ви це поясните?

P	Це вплив через Квасневського, який викручував руки Ющенкові, щоби той дав слово не переслідувати Кучму
I	А якби Кучма був переслідуваний?
P	Якби справа Гонгадзе була розкрита і закріплена юридично до кінця, тобто, визначені замовники... В суспільстві знають про них, але влада впирається «рогами і копитами», щоби юридично це не зафіксувати. А юридично кінці, безперечно, ведуть до першої особи держави, тодішнього президента Кучми. Замовником був він. Яка його вина була, що саме смертний вирок отримав Гонгадзе, - це вже інше питання, тоді вже можна говорити тільки про ступінь покарання. Але ви ж пам'ятаєте записи Мельниченка: «Вивезите, нейтралізуйте этого негодяя-грузина! Отдайте его чеченцам, к чёртовой матери!» А це ж є вказівка, замовлення. А там далі, виконавці невідомо як це трансформували, у які вказівки.
I	Я зрозуміла. Що би дало суспільству розслідування цієї справи?
P	Ви розумієте, є речі, які неможливо пояснити раціонально. Це моральна відповідальність, це гріх українського суспільства, що воно досі не добилося покарання за цей злочин. Це з не йде справа про якийсь факт банального злочину. Уявляєте, це ж іде від першої особи держави! І ця особа не покарана. А раз вона не покарана, ми не усунули стиль поведінки відповідних структур державних на майбутнє, і ми це відчуваємо до сьогодні.
I	Це тільки політична воля Ющенка була перепорою для розслідування?
P	Не тільки. Ющенко, звичайно, виконав свої обіцянки, дав цю індульгенцію Кучмі. Але є й провина суспільства, що суспільство не домогалося належним чином розкрити цю справу. Кучму треба було покарати.
I	А крім цього аспекту ролі Квасневського, є якісь інші аспекти, в яких участь Квасневського повпливала на хід подій?
P	Ми не знаємо всіх елементів і деталей, але це я вважаю найголовнішим, тому що воно все таки відповідно вплинуло на стиль поведінки новообраного президента Ющенка. І він дотримав слова, а в таких випадках треба дотримуватися істини і справедливості, і порушити те слово, яке він дав захищати негідника. І зараз цього негідника Путін визначив переговорником і він сидить в Мінську, разом з Медведчуком, своїм поплічником. Ви бачите, що таке непокаране зло? І поки, образно кажучи, не «проллється очисна кров», в Україні... Читайте уважно Шевченка, там все написано. Шевченка треба читати в кожній ситуації. На своєму прикладі можу сказати, що в різні періоди свого життя читаєш і відкриваєш щось нове. Це так, як Святе Письмо, до кінця не розшифроване. А Шевченко – це наш Пророк, він нам доступною мовою через «Кобзар» розтлумачив все. Там закладені шифри до розв'язання всіх питань, оці шифри треба розшифровувати і

	здійснювати на практиці. Я казав депутатам першого скликання: «Хлопці, Біблія і «Кобзар» мають бути на столі. І перед сном відкрийте і прочитайте «Послання і мертвим, і живим», воно ж актуальне на вічні віки». У нас, бачте, пам'ятники відкривають, і це добре, це зовнішні ознаки поваги і любові. Але не вистачає іншого – суті. Я би сказав, що кожен повинен видаватися «Кобзар» мільйонним тиражем. Кожен рік по мільйону!
I	Добре. Інші закордонні політики на майдані 2004-го року? Адамкус, Солана?
P	Ну, різні були. Хто формально підтримував, хто... Ну, Солана тоді, по-моєму, був Генеральним Секретарем НАТО, але щоб він щось там...
I	А Адамкус?
P	Ну, це щирі наші приятелі, вони бажали нам добра. Підтримка така – вона підтримує дух. Дивіться: зараз і нинішня Президент Литви, вона ж потребує державної нагороди України, тільки, на жаль, не нашому Президенту нагороджувати, не ті руки.
I	Гаразд. Ви говорили про роль Пінчука в цій революції. А взагалі олігархи в подіях 2004-го яку роль зіграли?
P	А взагалі олігархи, вони мали б спокутувати за свої грабіжницькі дії.
I	Зрозуміло. Чи можна говорити, що в них була якась мета в цій революції?
P	Звичайно: втримати існуючий режим.
I	Вдалося їм це?
P	На жаль, так.
I	Втримати в тій самій формі, чи у якихось модифікаціях? Чи їхня роль була применшена?
P	Не думаю, що вона була применшена. Може, вона була менш публічно афішована. Вони як були господарями життя, так і залишилися. І надприбутки Ахметова, який завжди мав антиукраїнські позиції... Ну, його історія особлива, і до влади на Донбасі він приходив не без допомоги російського ФСБ, в боротьбі між кримінальними кланами. І він їм вірний. Пам'ятаєте, як він навесні 2014-го року істерично кричав: «Донбасс нельзя бомбить!», а потім він трошки злякався й притих. Це ворог. І Фірташ – це ворог. Це всі вороги України. Не просто конкуренти, а свідомі вороги України.
I	А їхня ідеальна Україна яка? Що вони хочуть тут?
P	Українських багатств. Безкарно здирати шкіру з України і з українців.

I	Ну, от для цього яка їм потрібна Україна?
P	Безправна, рабська, де б вони чинили все, що завгодно.
I	Україна як Україна, чи Україна як федеральний округ?
P	Ну, розумієте, якщо вона безправна і в їхніх руках, то це, безперечно, буде Україна по назві, але без української суті. Тому що вони розуміють, що це їхній ворог – українська суть.
I	А що таке «українська суть»?
P	Носії ідеї української. Чому нинішній режим переслідує добровольчий рух? Бо боїться. Бо це найяскравіші носії української ідеї, і це люди, які готові жертвувати найголовнішим, всім, що є. Тому режим... Проаналізуйте, скільки добровольців незаконних, і так далі...

ЧАСТИНА V 68:08

I	Гаразд. Події 2013-го року... Трошки передісторії Вашої життєвої ситуації, Вашої суспільно-політичної роботи на той час. Як Ви її бачите, і якщо попередні не розв'язали завдання, то яким чином були трансформовані завдання вже на цьому етапі?
P	В тій революції я вже був як рядовий учасник, який майже весь час був на Майдані. Мабуть, на пальцях можна порахувати дні, коли я там не був. А робота яка? Це робота з людьми, свої розмови, в тому числі, з тими, хто стояв навпроти: з тими ж беркутівцями, з офіцерами внутрішніх військ, які були на той час. На жаль, це результатів не давало.
I	А на які результати Ви сподівалися?
P	Але навіть в Конституції записано, що можна відмовитися виконувати злочинний наказ. Ви знаєте, 18-го лютого до обіду (а я цілий день був там), біля Маріїнського парку, де за огорожею стояв «Беркут», перекивав вулицю Грушевського, я говорив з беркутівцями, намагався їх переконати, пояснити, що робиться, що людей бити не можна і що можна відмовитися виконувати цей злочинний наказ... І що ви думаєте? Десь у обідній порі, коли прийшла частина колони по Інститутській і по Кріпосному провулку до Маріїнського парку, команду дали і почалося: за «Беркутом» стояли ці бандити, і вони кидали гранати у протестувальників, стріляли... Там же було багато поранених і три трупи, яких я бачив. Тобто, розумієте, це злочин відвертий. І вони на службі в держави потурали бандитам. Бо ці ж не стріляли і не кидали гранати, вони тільки прикривали бандитів, організованих тим режимом: чи це були перевдягнені силовіки, чи натуральні бандити, але суть не в тому. Але от так вони поводитися... Так само, внутрішні війська, коли потім поранених несли... А виявилося потім, що Міністр охорони здоров'я дала команду не госпіталізовувати

	поранених. «Швидкі» все одно їздили (приватні та державні)... А пригнали міліцейський «воронок» і намагалися лежачого пораненого туди запхати! Я там підняв крик, і один з офіцерів внутрішніх військ, по-моєму, капітан, сказав: «В другое время я б тебя расстрелял!» І ці покидьки, вони з залишилися, чистка не пройшла. Вони зараз служать у так званий Національній Гвардії, напевно, він вже майор, якщо ще не здох... І таких там повно було. Я не кажу, що всі, але таких було повно.
I	Гаразд. Якщо говорити про стан суспільства напередодні, то як би Ви його описали?
P	А це назрівало! Ви проаналізуйте, що говорили люди, збираючись на майданах, на кухнях, і так далі...
I	Що було приводом для протестів?
P	Ну, приводом була та шалена несправедливість: закручування гайок, соціальні утиски... Ця ж корупція була на поверхні: що творив режим, як рейдерськими засобами відбирався бізнес, як накладалася «повинність» - це всім відомий факт. Тобто, ситуація назрівала. А якщо ситуації немає, то ніякий привід не «заведе двигун». Тобто, ситуація революційна була, й вона наростала, а детонатором був той маленький пікет на Майдані з вимогою підписати Угоду про асоціацію з Європейським Союзом. І, знаєте, що сталося: Янукович в останній день взяв, і не підписав. І отой імпульс, коли в ніч з 29 на 30 листопада побили студентів. 30-го я був на Софіївському Майдані, і там було серйозне віче, і заклики, що не можна це пропустити, і треба завтра виходити на протест в центр. І пішло: скрізь звучало, що треба завтра виходити. І на сценах, і в групах людей, і в соціальних мережах... Єдине: я не сподівався, що так оперативно збереться така маса народу. Це говорить, наскільки в суспільстві це визріло! І, за оцінками, 1-го грудня вийшло біля мільйона людей. Далі всі ті події відомі.
I	А чи можна говорити про те, що були сформовані якісь цілі у протестного руху? Чи була там якась мета?
P	Я би сказав так: були різні групи серед різних середовищ, якісь пропозиції, реформи, проекти намальовані. Багато було корисних ідей, і навіть розробок, законопроектів. Це вже, ніби, крок вперед. Але це не було оформлено у консолідовану, ультимативну вимогу до тих, хто заводиться у владу. І не створено під ту консолідовану позицію потужної нової політичної сили. Майдан мав народити політичну структуру, партію. Звичайно, це важко. Але консолідована вимога...
I	А чому він мав? Яка була передумова для того, щоби він мав це зробити? Які ключові позиції мали б об'єднати цю консолідовану силу?
P	Консолідована сила – це коли групи, які є... От наприклад, Ви займалися пакетом реформ, інші займалися пакетом реформи правоохоронних органів, треті ще чимось, і так далі... І

	оце все треба було звести у консолідовану вимогу, в тому числі підкріплену суспільними авторитетами: вимогу невідступно дотримуватися і йти по шляху цього і цього...
I	Як Ви думаєте, це мало статися під час Майдану?
P	Це мало статися відразу, як тільки Янукович втік, і формувалася влада у Верховній Раді. От в цей момент мали виставлятися такі консолідовані вимоги.
I	А чому цього не сталося?
P	Оскільки об'єднання структурованих, здорових громадських організацій... Оскільки в нас є велика кількість організацій, які просто живуть на грантах закордонних. Яке їх співвідношення, я не знаю, але, не в обід, більшість з них просто працюють так, щоби працювати, щоби жити. І я не настільки наївний, щоби думати, що ці люди будуть відстоювати національні інтереси. Я багато знаю таких діячів, так званих «гранітоїдів», і їх багато. Тому я кажу: оскільки не було виставлено вимогу, то принаймні, оці депутати від опозиції... Знаєте, у зрілому суспільстві є певні правила. На Сході суспільство прислухається до акакалів, до авторитетів, до старійшин. В нас, - і це наша велика біда і причина наших поразок... Ну, я більше знаю те молоде покоління, яке крутиться при владі і навколо влади, тому не можу досягнути і дати характеристику всього молодого покоління, але тим, хто є, бракує відповідальності, патріотизму, порядності і професіоналізму. І бажання вчитися! Але є винятки, і в Верховній Раді є пару десятків винятків, але більшість (я маю на увазі ту, з патріотичної частини) така. І я переконався на своєму досвіді. Я думаю, що моя біографія така, що немає застережень проти мене в антиукраїнських діях, чи корупційних схемах, чи використанні владних повноважень для своєї мети... І тому я живу, їжджу в трамваях і метро, люди зі мною вітаються, радяться і так далі. Тому одразу, як формувався Кабінет Міністрів, я хотів давати поради, і казав, що я готовий. Наприклад, коли стало питання про призначення Міністра оборони, і вони поділили на квоти між групами, фракціями, - квотний принцип. І от квота для Міністра оборони, Генерального Прокурора, Міністра ОПК, і ще когось, - це була квота фракції «Свободи», і фракція висунула кандидатуру адмірала Тенюха. І я особисто підійшов до Тягнибока і кажу: «Олег, прошу тебе, не можна ставити цю людину! Я його тягнув, я дуже багато зробив для його кар'єри, але він виявився негідником. Це негідник, це покидьок, не можна його призначати! Й іншим хлопцям-депутатам казав. Не послушали. Я думаю, що про наслідки не треба розповідати... Тому що сьогодні і в мережах, і скрізь говорять, що не було наказу і тому подібне. Ну, я розумію виконуючого обов'язки Верховного Головнокомандуючого, він же керівник РНБО, - він має видавати накази. Ну, він не видавав. Але Міністр оборони нічого не робив. Якщо Головнокомандуючий не дав такого наказу – чинити опір в Криму, то Міністр оборони мав виконувати свій святий обов'язок – Статут військовослужбовця. А Статут військовослужбовця – це стріляти на ураження при спробі проникнення на територію військової частини, там все розписано. Тільки це, і це би він не виходив за межі

	своїх правових обов'язків. Хоча, він мав би переконати Головнокомандуючого. І ще те, що він не наказав вивести наші військові кораблі з бухти – це злочин. І те, що він призначив командуючим військово-морськими силами адмірала Березовського, який в той же день ввечері зрадив і перейшов на російський бік, за це він мав би стати перед військовим трибуналом за правилами військового часу. Розумієте, що значить не слухати аксакалів? Таких, як Хмара, небагато, і їх ніколи не може бути багато в суспільстві. У мене колосальний досвід роботи зі збройними силами, з силами спеціального призначення. Я є тим, хто врятував наші десантні війська від знищення, починаючи з Хирівської бригади аеромобільних військ, яка в Хирові розміщена була, закінчуючи Житомирською навчальною базою цих військ. Це окрема історія. Мене всі офіцери цих підрозділів знають. І я вам більше того скажу: 20-го числа ми їздили ховати нашого побратима, героя Небесної Сотні Якова Зайка в Житомир. Ну, я під час подій був у Кріпосному провулку, а він на Інститутській, і коли він трагічно помер: ну, ви знаєте, що їх переслідували, він біг, і так далі... І ми втрюх – депутати першого скликання, - поїхали на похорон до Житомиру, і вирішили ще заїхати в штаб 95-ї аеромобільної бригади, яка на околиці там дислокується. І відбулася розмова з командиром бригади і заступником: дуже приємні хлопці-офіцери. Це було 20-го лютого, і я тоді як у воду дивився, кажу: «Хлопці, ми зараз як на порохівій бочці. Треба кожен день бути готовим до часу «Ч». Ви готові? Тому що, очевидно, доведеться захищати країну від москалів». Я аналізував політичну ситуацію і розумів, що Росія обов'язково щось «викине». Ну, хлопці сказали: «Так, ми готові». І я їм сказав, щоби вони мали на увазі, і провели виховну роботу, і були пильні. І що ви думаєте? Я згодом вже дізнався, коли події в Криму вже розгорнулися, було прийнято рішення (очевидно, Міністерством оборони або Генеральним Штабом) двома літаками 95-ту аеромобільну бригаду кинути в Крим. І вони вже були у повітрі, коли Муженко дав наказ повернутися на базу. Таке було. І Муженко досі не покараний ні за Іловайськ, ні за Дебальцево, ні за аеропорт, ні за ті всі жертви. Начальник Генерального Штабу ж виконує функції командуючого збройними силами України. Верховний – це Президент, а він Головнокомандуючий. Отакі історії. І це відчувалося! Коли оті наші недорослі, недовчені, недовиховані, недопатріоти кричать, що вони патріоти... Не треба кричати, що ти патріот, треба вчинками своїми це доводити. Якби тоді послухали Хмару, то по-інакшому якось події б розвивалися. Я ніде про це не говорю, я не хочу підривати авторитет партії «Свобода», бо вона не найгірша (хоча там є деякі питання), хай вони борються і вчать на своїх помилках. Але я кажу й про приклади з іншими депутатами, яких дуже багато. Я вже не кажу про те, що з Турчиновим була мова (правда, він впирався), щоби призначити іншого командуючого Національною Гвардією. Він таки місяць зволікав і призначив Полторака
I	Це той, кого Ви рекомендували?
P	Ні, ні, в тому-то і справа, що ні! Були альтернативні пропозиції, але не про це сьогодні

	мова.
I	А чому він так зробив?
P	Це вже питання не до мене, я не знаю.
I	Ви ж знаєте людей, знаєте їхні мотивації...
P	Ну, чекайте, як я можу сказати, чому мене не послухав Тягнибок? Він мене знає прекрасно і давно, і знає, як я виручав їхніх хлопців у 1993-му році, коли їх тут міліція на Майдані пов'язала.
I	І Ви не знаєте, чому він Вас не послухав?
P	Не знаю.
I	А висловіть якісь припущення?
P	Не можу уявити. Розумієте, якщо людина вміє оцінити відповідну особу, таку як Хмара, то це людина або не має досвіду, або має якийсь злий намір. Про злий намір я не хотів би думати, я думаю, що це просто недооцінка, невміння користуватися тим досвідом, який вже є в твоїх попередників. А їх не так багато, і цей досвід є дорогоцінний. Поки вони ходять по цій землі, поки ми балакаємо з вами, треба цей досвід вбирати, як губка, і користуватися. Я не кажу, що все треба сприймати, я не лізу туди, де я не знаю. Якби йшла мова про Міністра економіки, де я не знаю, але цього я знаю, і категорично знаю, що цю людину навіть на поріг не можна пускати! То треба слухати, а вони не слухають.
I	Багато говорять про те, що Майдан був дуже добре само організований. Як би Ви оцінили це?
P	Безперечно!
I	Як він склався, на Вашу думку?
P	А от він з тих фрагментів суспільства виник, і то велике досягнення революції 2014-го року, що суспільство вже зробило значний розвиток самоорганізації. І воно породило добровольчий рух, волонтерський рух. Всупереч владі це захистило Україну від окупації іноземної. Це великий плюс суспільства. Оце досягнення! Недолік – що не вдалося якісно змінити владу. Не вдається те, що зараз пасивно суспільство вичікує, дивлячись на те, що сьогодні робить згряя Порошенка. Це ж страшна загроза для України!
I	Як би Ви сформулювали, в чому сенс загрози?
P	Сенс загрози, по-перше, в тому, що ця людина виключно керується своїми корисливими інтересами. І внаслідок тих корисливих інтересів він приносить в жертву національні

	інтереси України і не виконує своїх прямих конституційних обов'язків по організації, насамперед, оборони від зовнішньої агресії. Він, на сьогодні, є головним тормозом визнання Росії агресором, і окупованих територій – окупованими. А це потрібно для нас, для всіх тих мільйонів, які змушені були покинути свої оселі, і щоби ці люди мали юридичне право добиватися компенсації збитків агресором, треба визнати Росію агресором юридично. А у нас він підло маніпулює суспільством: на людях він називає Росію агресором, і так далі, а юридично діє за правилами Путіна, називаючи конфлікт «антитерористичною операцією», тобто внутрішнім конфліктом. В цьому його величезний злочин. Те, що він не ввів воєнний стан в прикордонних областях і в областях, де відбуваються бойові дії. В нас не захищені військові, в нас термінологія – ну просто жахаєшся. «Лінія розмежування» замість «лінія фронту», «окуповані території» в нас називають «непідконтрольні території». Які вони? Непідконтрольні. Так ні! Вони контрольовані, тільки не Україною, а їх контролює Росія через колаборантів, які оформилися в ДНР і ЛНР. Тобто, це неправда, але так пишеться скрізь. І на Заході так говорять. А раз внутрішній конфлікт... І Порошенко мільйон разів повторював, що альтернативи Мінським домовленостям немає. Але якщо Мінські домовленості виконувати, то це означає ліквідацію Української Держави. Прочитайте уважно, я зараз не буду розшифровувати, бо немає часу. В цьому суть злочину Порошенка. І якщо українське суспільство, не дай Бог, не зрозуміє, що перебування при владі Порошенка і та політика, яку він проводить, несумісні з існування Української Держави, якщо суспільство своєчасно не поставить його на місце, то ми можемо втратити державу. Є велика загроза втрати держави.
I	Як Ви гадаєте, як суспільство може його «поставити на місце»?
P	А я казав, коли приходили, були пікети під Адміністрацією Президента: 30-40 чоловік. Я кажу: кияни – це сволота! Сто тисяч якби прийшло, то він би, вибачте, «обісрався». І ультиматум йому поставити: виконуй то і то.
I	Гаразд. Йти до Адміністрації з якою вимогою? Назвати війну війною, агресора агресором?
P	Виконувати свої конституційні обов'язки по забезпеченню безпеки держави, організація належного опору в комплексі: юридичний, дипломатичний, політичний і військовий. Не може бути тільки якого одностороннього вирішення цього конфлікту, тільки шляхом переговорів, дипломатії з Росією. Це неможливо, це має бути в комплексі. Силкові заходи, наприклад, спецоперації в тилу ворога, захоплення їхніх штабів і так далі. От я вам задам питання: за так зване перемир'я, або як вони його лицемірно називають, «тишу», коли кожен день обстрілюють наших військових, яких посадили в окопи і кажуть: «Ви не маєте права відповідати. Коли вже йдуть на ваші окопи, то ви можете відстрілюватися легкою стрілковою зброєю». Розумієте? А заходить на територію... От нещодавно: потяг на

	Дебальцево завозить ешелон, по-моему, 16 танків. Кілька вагонів снарядів, кілька вагонів палива. Плюс шосейними дорогами завозиться. Так вибачайте? Навіщо є збройні сили України? Якщо заходить на нашу територію противник, а тим більше, якщо вже прибув ешелон у Дебальцево, то його треба «зустріти» залпом артилерійського вогню, далекобійними снарядами. Зрівняти з землею. І я вам гарантую, що тоді надовго би задумався Путін, чи посилати сюди. Коли кажуть: «Ой, не можна, бо Путін розв'яже війну». Так Путін весь час веде війну, і не тільки Путін. Російське суспільство, москалі ненавидять українську державу, ми несумісні. Або вони, або ми! Вдвох нам під сонцем місця немає. В нас війна буде йти доти, доки хтось не переможе. І ми маємо всі підстави перемогти, бо ми захищаємо справедливість, ми захищаємо свою територію, не ліземо на їхню. Це раз! Друге: показати широкомасштабною війною перед світом, що Росія – агресор.
--	--

ЧАСТИНА VI 104:19

I	Добре. Завершуємо таким питанням: у нас є чотири етапи революції. І ще цікаве Ви сказали, що між 2004 і 2014 роками суспільство дозріло до чогось. Тобто, є якийсь процес структуризації суспільства...
P	Активізації революційного процесу!
I	Чи Ви бачите, що ця тенденція продовжується? Чи можна це назвати здобутком революції?
P	Цей процес продовжується. Що зараз головне? Щоби він не затягувався, і я боюся того, що можуть бути прогнозовані на осінь, враховуючи соціальний стан більшості людей, вибухи суспільних протестів, бунти неконтрольовані. А в таких випадках завжди знаходяться сили, які хочуть це контролювати і використати. І в першу чергу наш споконвічний ворог Росія. Тому потрібно вже дуже серйозно готуватися, що в разі такого бунту все було контрольоване. Не дати хаотично це вести, щоби спрямувати це суспільне невдоволення в продуктивне русло, щоби були продуктивні наслідки.
I	Що може бути приводом і причиною?
P	Привід лежить на поверхні. Привід: забирати в людини квартиру за несплату комунальних послуг. Це ж неможливо, це просто неможливо для більшості людей! Це для мене тяжко, хоча я не остання людина, я маю депутатську пенсію, і то мені дуже тяжко. А люди просто не витримують. Але я ще раз кажу: бунт, хаос обов'язково хтось скерує, і потрібно, щоби це здорові сили в Україні взяли під контроль, і вже треба готуватися. Стаття завтра моя з'явиться, де я програмно викладаю, що закласти в ультиматум Порошенку і владі. І нам вигідно, щоби він виконував, бо ми зараз не можемо собі дозволити таку розкіш, як

	вибори. Але не буду зараз про це говорити
I	Вибори зараз не дадуть результату?
P	З Порошенком при владі забудьте про вибори. Поки він сидить з тими повноваженнями, які він собі присвоїв, і які не належать до його компетенції, поза межами Конституції... Тому треба поставити його в рамки, поставити ультиматум. Іншого виходу нема. Інший вихід – кінець держави, а цього ми допустити не можемо. Я, наприклад, не хочу бути свідком ліквідації Української Держави, навіть тої куцої, яка дуже багато втратила суб'єктності, і зараз наша суб'єктність висить на волоску. Тому заходи мають бути радикальними, в тому числі з розривом дипломатичних відносин з Росією. Наші дипломати, наші послы мають кожен день бути на порозі лідерів інших держав: європейських, американських. І вимоги: «Шановні, ми захищаємо європейські цінності. Ми на фронті! Ми захищаємо Європу, і не тільки Європу – безпеку в світі, - від бандита Росії, яка порушила всі міжнародні правила, і в тому числі Гельсінський заключний акт про проблеми безпеки і співпраці в Європі 1975-го року. Скликайте конференцію «Гельсінки-2» по безпеці. Порушені кордони!» Далі: Велика Британія, Франція, США, Китай. Чому з Китаєм не говорити? Китай приєднався до Будапештського Меморандуму, коли ми здавали зброю, і нам обіцяли. Так виконуйте, шановні! Ми сповна виконали, здали зброю, а ви нічого не виконали. Ви кажете: «Мінські угоди виконуйте»? Тобто, ідіть по плану Путіна, і ліквідуйте поступово Українську Державу. Порошенко – це подонок, ублюдок останній! Він страшніший за Януковича, бо Янукович був відомий, він не маскувався під патріота. Всім було відомо, хто він такий, і в Україні, і в світі. А ця сволота виходить, і каже, що він патріот, каже, що йде війна з Росією, а в судах дає вказівку (я був на цих судах) не визнати Росію агресором. Такий є Станіслав Батрин, відомий юрист... І представник Президента виступає, і просить не задовольняти клопотання, бо «це і так відомо». Як відомо? Відомо, що АТО! Журналістам я кажу: «Не називайте це АТО! Називайте «зона бойових дій», «фронт» і так далі. І таким чином, може суспільство заставити цього ублюдка. Суспільство зупинило фронт з Росією. Тепер завдання – зберегти державу. не допустити її ліквідації. Все.
I	Спасибі Вам велике.